

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи
Кафедра спеціальної освіти та психології

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

Психологія регулювання комунікації у підлітків із порушеннями
інтелектуального розвитку

Виконала студентка групи СО-4 (1)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Саркісян Анна Олегівна
Керівник: Турубарова А.В.
Рецензент: Родіна Н.В.
Нормоконтроль _____ Юлія КЛОЧКОВА

Запоріжжя

2022 р.

РЕФЕРАТ

Бакалаврська робота: 87 с., 9 табл., 10 рис., 88 джерел.

Об'єкт дослідження: психологічне регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Мета роботи: розробка теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої системи психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс методів дослідження:

- теоретичні (аналіз наукових робіт з проблеми дослідження, їх порівняння, класифікація, систематизація та узагальнення);
- емпіричні (експеримент, діагностичні методи);
- статистичні методи: описова статистика, кореляційний та факторний аналізи, обробка емпіричних даних.

Термін «комунікативна компетентність» – це система знань, важливих для використання мови у соціальному контексті; особливі вміння та навички, необхідні для розв'язання соціальних і поведінкових комунікативних ситуацій на основі мовних і немовних засобів; здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. У підлітків із порушенням інтелектуального розвитку несформовані передумови оволодіння навичками комунікативної взаємодії. Ці школярі не здатні без спеціально організованої допомоги засвоїти норми, знання та навички ефективного міжособистісного спілкування.

РЕГУЛЮВАННЯ КОМУНІКАЦІЇ, ПІДЛІТКИ, ПОРУШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із принципів державної політики є забезпечення дітей із особливими освітніми потребами необхідними соціально-психологічними знаннями та вміннями відповідно до здібностей у сприятливому для їхнього розвитку середовищі. Зокрема, це досягається формуванням комунікативних вмінь та виробленням здатності регулювати свою поведінку у ситуаціях комунікативної взаємодії. Актуальність проблеми психологічного регулювання комунікації зумовлено необхідністю її логіко-концептуального аналізу, розгляду змістової, операційної та особистісної складової комунікації.

Теоретичні аспекти проблеми регулювання комунікації представлені у низці наукових досліджень з позиції теорій комунікації Ф. Бацевич, О. Бікус, Н. Гончарук, Г. Горох, К. Дегтярьової, Л. Калмикової, Л. Кардаш, Л. Копець, Ю. Косенко, В. Литвиненко, О. Матяш, О. Осадько, О. Семенюк, О. Хорошковського та ін. У межах цих теорій комунікація розглядається як базова активність, необхідна для розширення інформаційного простору.

Численні вчені особливу значимість надають комунікації у підлітковому віці, який є сенситивним для формування спілкування та комунікативних навичок (М. Айзенбарт, Л. Кайдалова, Ю. Косенко, В. Косташ, Л. Савенкова, О. Соловей, Ю. Товстокора, М. Філоненко, Я. Фруктова та ін.). Дослідники обґрунтовують шляхи оптимізації процесу виховання комунікативної культури підлітків, пропонують методи і технології формування їхньої комунікативної грамотності.

Особливо гостро ця проблема постає у дітей підліткового віку з особливими потребами, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку (далі – ППР), оскільки саме у цей віковий період у них виникає, з одного боку, збільшення потреби в комунікативній взаємодії з оточуючими, з іншого – гальмування у динаміці розвитку пізнавальних процесів, що в цілому

негативно відбивається на набутті комунікативних знань, умінь та навичок, які складають підґрунтя адекватної комунікативної поведінки (Г. Бекетова, Ю. Бистрова, О. Боряк, С. Конопляста, О. Мамічева, Г. Мозгова, Ю. Пелюх, О. Романенко, Л. Руденко, Г. Соколова, В. Тарасун, О. Хохліна, О. Чеботарьова та ін.). У висновках вчених зазначено, що у підлітків із ППР несформовані передумови оволодіння навичками комунікативної взаємодії. Ці школярі не здатні без спеціально організованої допомоги засвоїти норми, знання та навички ефективного міжособистісного спілкування.

На сьогодні, проблема пошуку ефективних засобів стимулювання комунікативної активності школярів залишається пріоритетною у спеціальній науці та практиці. Втім, наукові засади психологічного регулювання процесу комунікації не знайшли достатнього психологічного обґрунтування, методологічної та практичної реалізації.

Актуальність і недостатня вивченість окресленої проблематики в теоретичному і практичному плані зумовили вибір теми дослідження «Психологія регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку».

Об'єкт дослідження: психологічне регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження: теоретичні та методичні засади психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Мета дослідження: полягає у розробленні теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої системи психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Згідно з поставленою метою було визначено такі завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми, що досліджується, та визначити методологічні підходи до тлумачення сутності, структури, особистісних характеристик психологічного регулювання комунікації.

2. Обґрунтувати вихідні теоретико-методологічні основи дослідження психологічного регулювання процесу комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

3. З'ясувати особливості психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку, виявити специфіку функціонування інтелектуального, емоційного та вольового управління комунікативною взаємодією.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: вчення про особливості регуляції психічної діяльності (Г. Балл, В. Додонов, О. Конопкін, О. Леонтьєв, О. Лурія, С. Максименко, О. Осницький, Л. Прохоренко, О. Шаров, П. Якобсон); вчення про вплив особистісних детермінант на комунікативну поведінку (І. Бех, С. Максименко, В. Моляко, В. Рибалка, Л. Сердюк, Н. Чепелєва); положення про інтелектуально-раціональні засади комунікативної взаємодії та соціальний інтелект (В. Куніцина, О. Луньова, Д. Люсін, Д. Ушаков); теорії вольового впливу на учасників комунікації (Є. Ільїн, В. Калін, Л. Карамушка, Т. Кирпенко, О. Коваленко, Н. Ковтун, В. Ойгензіхт, І. Полілуєва, В. Селіванов, Ю. Швалб, Н. Шевченко); корекційна спрямованість навчання дітей з особливими потребами та її реалізація (В. Бондар, В. Засенко, Т. Костенко, С. Миронова, В. Синьов, О. Чеботарьова, М. Шеремет, Н. Ярмола); концепції соціалізації особистості при порушеннях інтелектуального розвитку (І. Бех, Л. Борщевська, О. Мамічева, С. Миронова, О. Орлов, О. Хохліна); методологічна схема оцінки соціальної компетентності дітей із особливими потребами (Т. Сак, С. Конопляста, К. Тороп) та ін.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс методів дослідження:

– теоретичні (аналіз наукових робіт з проблеми дослідження, їх порівняння, класифікація, систематизація та узагальнення);

– емпіричні тест вивчення соціального інтелекту Дж. Гілфорда (когнітивно-змістовий конструкт); тест комунікативних умінь,

запропонований М. Стілом, Дж. Холловеєм (операційний конструкт). Для вивчення емоційного регулювання комунікації – шкала активності методики САН, діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні В. Бойка (динамічно-модальний конструкт); методика експрес-діагностики рівня агресії Г. Айзенка (афективно-регулятивний конструкт); методика особистісної тривожності А. Прихожан, тест емпатійних тенденцій І. Юсупова, експрес-шкала сором'язливості Дж. Чик, Л. Меліхор (психастенічний конструкт). Для емпіричного аналізу вольового регулювання комунікації – тест МАС М. Кубишкіної (мотиваційно-вольовий конструкт); методика дослідження вольової організації особистості А. Хохлова (організаційно-вольовий конструкт); експертне оцінювання соціальної відповідальності, шкала соціального самоконтролю М. Снайдера, тест на впевненість у собі І. Трофімової (соціально-відповідальнісний конструкт);

– статистичні методи: описова статистика, кореляційний та факторний аналізи (К. Пірсона, Ч. Спірмена), обробка емпіричних даних проводилася у статистичній програмі SPSS Statistic.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводили протягом 2021 – 2022 рр. Воно проводилось на базі Запорізької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 66 Запорізької міської ради Запорізької області. Вибірку дослідження склали 40 осіб, серед яких 10 підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку (учні 5-9 класів) і 10 підлітків із нормотиповим розвитком (учні 5-9 класів). Проведення емпіричного дослідження у підлітковому віці обґрунтовано необхідністю вивчення комунікації з однолітками як провідної діяльності у цьому віці (Д. Ельконін).

Практичне значення полягає у тому, що обґрунтовані теоретико-методологічні основи дослідження психологічного регулювання процесу комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку та доведена їх ефективність. Розроблений інструментарій дослідження психологічного регулювання процесу комунікації у підлітків із порушеннями

інтелектуального розвитку може бути впроваджено у роботу спеціальних закладів освіти та центри для дітей із особливими освітніми потребами.

Апробація результатів дослідження відбулася на XXX Міжнародній науковій конференції студентів і молодих учених «Наука і вища освіта» (10 листопада 2021 р., м. Запоріжжя).

Бакалаврська робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (88 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи 87 сторінки.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна констатувати наступне.

1. На основі теоретичного аналізу інтерпретовано поняття «комунікація», яке представлено багатогранною структурою, що охоплює мовленнєво-лінгвістичні, інтелектуальні, особистісні (цілемотиваційні, емоційні, вольові), інтерактивні аспекти міжособистісної взаємодії. Психологічне регулювання розглядається як механізм формування комунікативних дій, який забезпечує організаційну структуру взаємодії та її динамічні аспекти, представлені послідовністю станів, процесів, системою управління та особистісними характеристиками спілкування.

На основі узагальнення різних наукових підходів розроблено структурно-функціональну модель психологічного регулювання комунікації, яка містить інтелектуальний, емоційний та вольовий компоненти. Інтелектуальне регулювання комунікації розглядається з позицій організаційно-управлінського підходу як здатність усвідомлено продукувати та опрацьовувати отриману інформацію у межах міжособистісної взаємодії та забезпечувати структурну організацію процесу спілкування. Розгляд особливостей емоційного регулювання в ситуаціях комунікативної взаємодії дає змогу охарактеризувати його як цілеспрямований процес організації емоційної поведінки в умовах комунікативної взаємодії на основі знань про її особливості. Вольове регулювання характеризується як свідоме управління власною комунікативною поведінкою, що полягає у здатності мобілізувати зусилля на забезпечення ефективної взаємодії та вміння справлятися з деструктивними чинниками комунікативної поведінки (наявними труднощами, спонтанними імпульсами).

2. Аналіз психологічних особливостей комунікації підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку дає змогу стверджувати про

несформованість лінгво-психологічних, інтелектуально-когнітивних, емоційно-комунікативних та вольових конструктів, що виявляється у: сповільненості мовленнєвого розвитку, недорозвиненні фонетико-фонематичного боку мовлення, недостатності пасивного та активного словника, несформованості граматичного порядку, порушені стану зв'язного мовлення, відтвореного у діалогічному та монологічному спілкуванні.

3. За результатами констатувального експерименту констатовано несформованість основних психологічних механізмів регулювання комунікації (інтелектуального, емоційного та вольового).

До особливостей інтелектуального регулювання комунікації в учнів з ППР віднесено: знижені здібності щодо когнітивно-змістового та операційного регулювання комунікації. Досліджувані з ППР виявляють нижчий за середній та низький рівні комунікативних вмінь та навичок за шкалами «пізнання до передбачень наслідків поведінки», «пізнання вербальної експресії та її змін», «пізнання логіки комунікативної поведінки», «вміння впливати на співрозмовника», уміння реагувати на провокаційну поведінку». Констатовано найбільшу збереженість перцептивно-аналітичного конструкту в обох категорій дітей, що вказує на відносну здатність до соціальної перцепції, розуміння експресії, поведінки та невербальних сигналів співрозмовників.

Особливості емоційного регулювання комунікації (конструкти: динамічно-модальний, афективно-регулятивний, психастенічний) склали: динамічно-модальний конструкт – недостатній рівень соціальної активності, ініціативності, спостерігається відносна збереженість показників за шкалою «позитивна спрямованість комунікативної поведінки»; афективно-регулятивний – низький рівень здатності управляти своїми емоціями у напружених комунікативних ситуаціях, несформованість гнучкості емоційних реакцій (сприятливим показником є відсутність особистісного підґрунтя для вербальної агресії і констатування лише ситуативних її

проявів); психастенічний конструкт – недостатня сформованість емпатійних тенденцій.

До основних характеристик вольового регулювання комунікації віднесено: несформованість мотиваційно-вольового, організаційно-вольового, соціально-відповідальнісного конструктів. Мотиваційно-вольовий конструкту дітей із ППР характеризується слабкою мотивацією досягнення, зниженим прагненням до соціального престижу, ситуативним проявом мотивації до суперництва, що засвідчує недостатність мотивоформувальних стимулів комунікативної поведінки.